

УДК 398

DOI: 10.22162/2587-6503-2021-4-20-188-213

Эпическая песнь «О Шара Мангасе» ойратской рукописи «Джангара» из фонда К. Ф. Голстунского (транслитерация на латинице)

Данара Владимировна Убушиева ¹

¹ Калмыцкий научный центр РАН (д. 8, ул. им. И. К. Илишкина, 358000
Элиста, Российская Федерация)

кандидат филологических наук, старший научный сотрудник

 0000-0002-5547-4006. E-mail: bib.danara@yandex.ru

© КалмНЦ РАН, 2021

© Убушиева Д. В., 2021

Аннотация. *Цель* статьи — введение в научный оборот транслитерации на латинице с ойратского «ясного письма» аутентичного письменного текста эпической песни «О Шара Мангасе» ойратской рукописи «Джангара» из фонда К. Ф. Голстунского. *Материалом* исследования послужила оригинальная рукопись на ойратской письменности *тодо бичиг* («ясное письмо»), хранящаяся в Рукописном отделе Библиотеки Восточного факультета Санкт-Петербургского государственного университета. Основным *методом* явилась традиционная транслитерация. *Результаты.* Введение в научный оборот аутентичных письменных текстов, не имеющих ксилографических изданий, посредством транслитерации на основе латинской графики, возможно, послужит источниковой базой для изучения письменных памятников калмыков.

Ключевые слова: аутентичный письменный текст, «ясное письмо», транслитерация, эпос «Джангар»

Благодарность. Исследование проведено в рамках государственной субсидии — проект «Устное и письменное наследие монгольских народов России, Монголии и Китая: трансграничные традиции и взаимодействия» (номер госрегистрации: АААА–А19–119011490036-1).

Для цитирования: Убушиева Д. В. Эпическая песнь «О Шара Мангасе» ойратской рукописи «Джангара» из фонда К. Ф. Голстунского (транс-

UDC 398

The Song of Shara Mangas: A Latin Transliteration of One Oirat Manuscript from the Golstunsky Collection

Danara V. Ubushieva¹

¹ Kalmyk Scientific Center of the RAS (8, Ilishkin St., 358000 Elista, Russian Federation)

Cand. Sc. (Philology), Senior Research Associate

 0000-0002-5547-4006. E-mail: bib.danara@yandex.ru

© KalmSC RAS, 2021

© Ubushieva D. V., 2021

Abstract. *Goals.* The article introduces a Latin transliteration of one authentic Clear Script text of The Song of Shara Mangas included in the Oirat manuscript of the *Jangar* from the Golstunsky Collection. *Materials.* The original Clear Script document is kept at the Manuscript Department integral to the Library of Faculty of Asian and African Studies, St. Petersburg University. The main method employed is that of traditional transliteration. *Results.* Introduction into scientific circulation of authentic written texts that have no xylographic copies — through Latin transliterations — may compile a source database for further research of Oirat written monuments.

Keywords: authentic written text, Clear Script, transliteration, Epic of Jangar

Acknowledgement. The reported study was funded by government subsidy, project no. AAAA-A19-119011490036-1 ‘Oral and Written Heritage of Mongolic Peoples of Russia, Mongolia and China: Cross-Border Traditions and Interactions’.

For citation: Ubushieva D. V. The Song of Shara Mangas: A Latin Transliteration of One Oirat Manuscript from the Golstunsky Collection. *Bulletin of the Kalmyk Scientific Center of the RAS*. 2021. No. 4. Pp. 188–213. (In Russ.). DOI: 10.22162/2587-6503-2021-4-20-188-213

Введение

Исследователей ойратских письменных памятников в основном привлекают рукописные сочинения, содержащие буддийские трактаты или же исторические сочинения, документы и в меньшей степени фольклорные произведения. Отдельные образцы народного творчества, зафиксированные на ойратской письменности, переложены на современный калмыцкий язык, а иногда переведены на русский язык. При этом и переложение, и перевод не всегда отражают аутентичную письменную фиксацию. Для достоверного отражения письменных памятников используется общепринятая транслитерация на основе латинской графики. Но на фольклорные рукописные тексты эта практика не распространилась. Нами предпринята попытка транслитерации аутентичных эпических текстов калмыцкого «Джангара».

В настоящей статье представлена транслитерация одной из пяти эпических песен, зафиксированных на ойратском «ясном письме» в 1862 г. под руководством профессора К. Ф. Голстунского во время командировки в калмыцкие кочевья [РО БВФ СПбГУ. *Calm.* С. 4; РО БВФ СПбГУ. *Calm.* С. 17]. Археографическое описание рукописи, содержащей рассматриваемую песнь, представлено нами ранее [Убушиева 2018].

Следует отметить, что оригинальные рукописи с пятью текстами «Джангара» в записи К. Ф. Голстунского были обнаружены А. Ш. Кичиковым в 1966 г. [Жаңһр 1978: 26] и опубликованы в переложении на «новую транскрипцию» [Жаңһр 1978: 44–353].

Оригинальные рукописные тексты имеют одно общее название «Джангар», но в настоящее время каждый из них озаглавлен исходя из содержания и имен главных героев. Так, исследуемая песнь получила краткое название «О Шара Мангасе» и полное «Аср Улан Хоңһр догшн Шар Маңһс хааг эмдәр кел бәрж авч игрсн бөлг» («Песнь о том, как Улан Хонгор Могучий пленил и доставил живым свирепого хана Шара Мангаса») [Багацохуровский...].

Ниже приведена транслитерация на латинице эпической песни «О Шара Мангасе» [РО БВФ СПбГУ. *Calm.* С.4.; РО БВФ СПбГУ. *Calm.* С. 17]. В транслитерации первая цифра обозначает страницы

рукописи, вторая цифра, помещенная в круглые скобки, обозначает номер строки на странице. Знак равенства «=» в транслитерации ставится в месте переноса части слова на другую строку. Долгота гласных в рукописи обозначается как горизонтальной черточкой «̄», которая ставится после гласного справа от слова, так и в написани *öü ou* вместо *iüü ǖ*, что характерно для текстов раннего периода [Яхонтова 1996: 17–18]. В рукописи для написания тибетских и санскритских слов используются галики, которые служат для записи звуков, отсутствующих в ойратском языке [Яхонтова 1996: 16]. Знак дефис «-» в транслитерации ставится в словах с отдельным написанием аффиксов. Квадратные скобки [] заключают в себе графему, пропущенную в тексте и восстановленную как несомненную. Фигурные скобки { } заключают в себе межстрочные вставки в тексте рукописи. Угловые скобки < > заключают в себе слова, вычеркнутые в рукописи.

Транслитерация на латинице

19b (9) *zayalmaı kiyiten salkin serjingnebei: zār küjı xoyor anggılıüülün:* (10) *yertümjıyn törögi xada metü baiyüülbai: burxani şajıygi naran metü delgürüülbe* (11) *dalai dunduni urıuqsan damba züüli modüni: dalai zambain biçirni: sambal suügiyin* (12) *salkin-du dayibilaxdān: dalan tabun tenggeriyin ayār taln: dara eke siddi nomiyin ayasār* (13) *yangnaldaba: yol dunduni urıuqsan ıurban ıalbar zandan modüni biçirni ıatas zuüdani* (14) *küngkünküdēn: ganjur danjur xoyor nomiyin aysār yangnaldaba: öögiyin köbēdu ur=* (15) *ıuqsan utu zandan moduni ulān şara biçirni: oqtorıui taln sabşıxadān* (16) *ulān şara kökö ıurban solongıo mandalaba: şara cōxor baiışyng dotorān şarayin* (17) *zurıān mingıan arban xoyor naran adalı bāturtāıān arkidan jıryaba: ükül ügei* (18) *möngkö bolba: ürgēn ügei toqtuün bolba: öncün ügei önor bolba: übül ügei* (19) *zun bolba: ürgülji ıučin ıurban tenggeriyin jıryalatei bolba: toli neretei naran mandal=* (20) *ba: toqtuün saıyxan jıryalār jıryaba: aldar noyon ıangıariyin biyeni amin metü* (21) *bāturmuüdiyinin dotoruni amidi jındamaniyin xübilıayār suüba: üküsen tōtan* (22) *edegēdeq bolnai: ilüü dutuügiyini angxardaı bolnai: ene kebēr bayituluni: naran* (23) *ıaraxuyin ara üzügēsü: naiyman*

tümün mangyosiyin albūni idadeq: nayan tümün şulmaigi (24) öiyndēn oruulji abaqsan: çabçād orkixonı car çilōn boldoq: utulād orkixonı (25) ulān çilōn boldoq: amini biyedūni ügei: sarblzaqçi dörbōn möçiini sārı dēreni teq= (26) leqleji külēd: oqtorıoid-du kürme ulān ɣal asāyād: tōūni dotoroni xayād (27) orkixūni dēre tenggeriyin oronāsu: dēberiyin dūnggē degejiqsēn kökō üülen ɣarād: (28) küūni nudurmān dūnggē: kür cayān möndör xorn xoyor bülɣai-ji arban xoyor ayngɣa (29) kluyin duūn xoyoriyigi deqce buülɣaji ɣaliyini untarādaq bolnai: nayan tabun sarai örgōn kiyiten (30) xara tengges: nāda biyēn ergeni dolōn mingyan alda: ɣaliyın ulān engge utuɣayın ire iremiqtē (31) cāda biyēn ergeni nomiyan ulān erge: nayıman mingyan alda genei: şöbögōön üzüür irmiq-tei:

20a (1) örüü sörüü xoyor uruxültei: uruxüldüni üküriyin dūngge car çilōn biye biyēn (2) gübüldēd ɣal badarād: uülān dūnggē cayān dolikān undüü sundüü dolıklād: ene dalayın do= (3) toroni: kölēseni üküriyin dūnggē xara çiluügi batalji uyād xayaxani xoltoson adli köbēd (4) üküdüq ügei bolnai: naran ɣaraxoin ömnō züq dēdü debēn gedeq ulān bayidiq bolnai: (5) yazariiniini xoloni tabun jilē jiberlēren tatād ügei: tarlang kökō cōxor naçin tabilaxta (6) uülān bel dēreni meng yuüɣān mengnēd: ödō yuüɣān sergēgēd nisküni: zuürān züün (7) nayıman xonoji kürüşı ügei ɣazar genē: tere uülān orō dēreni altan bindarayan önggō (8) tei arban sayıxan zandan modun kürēlen uruɣuqsan: modüni dotoroni ɣurban önggō cecegēr (9) küreleqseni dotoroni şaro ulān kökō ɣurban altan maral: dundüki maraliyın dotoroni ɣurban (10) altan zulzuyün bayinei genē-la: amini tere genē¹: ayuüxu metü mangyos xān amini biyedüni (11) ügei genē²: teresiyin dörbōn mangyosiyin orōgi

¹ Здесь текст напрямую свидетельствует о трех золотых маралухах как хранильницах душ, а о возможной функции матери-прародительницы свидетельствуют косвенно элементы данного эпизода. Во-первых, это образы маралов/оленей, являющихся символами Солнца. Это золотой цвет детенышей в чреве маралухи, свидетельствующий об их солнечной природе. Так, «цвета золота и бирюзы» и деревья, растущие кругом и излучающие цвета; вероятно, это связано с символическим изображением солярно-лунарного круга.

² Представление о бессмертии эпического героя, в частности мангаса, генетически восходит к образу «внешней» души. Э. П. Бакаева пишет, что «...у калмыков были развиты представления о понятиях витальности, или, в иной терминологии, о „душах“». Человек, по представлениям

biyidēn oruülji abči genē: tengseši ügei (12) šulmiyn oriyigi köldēn mörgüülji genē: alaxu bulxudü durtei genē: aburultu ügei γu= (13) čin tabun nasutei genē: arban arbs tarani nomtei genē: kiyiten xara zadatai³ genē: doq= (14) šin šara mangγos xāni köbüüni dungsur gerel gedeq mangγos genē: aldar noyon ǰangγarlai: (15) ereteni eken caqtu: ezen ǰangγarla ama abulcaqsan sanǰi: aldar ǰangγariyin tambl (16) zuügiyin šara cōxor bumbblāgiyini balblnābi geǰi suüduq bolnai: tere mangγos: (17) tangγad šariyin oriyini xōsuruülnābi geǰi suüduq bolnai: döši boloqsan tangγači (18) dörbön züsün maliyini: döroö talān deǰiülnai bi geǰi suüduq bolnai: arban xoyor (19) asurtai manar šara cōxor bayišing dotorōn: dolōn saya buxain önggöbči dangγār (20) dangγār biyeni: dolōn mingγādtü boldoq: nayman mingγan bāturtāγān arkidiǰi suüduq (21) bolnai: öüni aldar ǰangγariyin zergedü bayiqsun irēd ügei yerün yesün jiliyigi (22) ailadaǰi mededeq: önggöroqsün yerün yesün jiliyigi endüürel ügei keldeq šajin (23) törö xoyoriyini ilγün tuüǰin keldeq: maxa klayin adüüči genē: malāγād zula (24) aldar xāni jičini genē: dalai zamba xāni ači: darba aldar xāni köbüüni genē: dak= (25) niyin altan čēǰi aldar ǰangγariyn zergedü angxarγaǰi suüduq-ǰüü: aldar noyon (26) ǰangγar zarliq bolǰi suünai: erteni eken caqtu⁴ tere mangγos xān nartu delkēn (27) oriyigi nayiman ǰildü ergeǰi yabutalai mini: tööni ecege mangγos šara xāni nutu= (28) γār orǰi ireqsen caqtu mini: tere sööni biyideni tere mangγos xāni xatuni (29) tere söi küükülǰi baiǰi: köbüün γarād⁵ üülin unuqsan düügiyini sonsoba (30) bi busu saradān töröbe-bi:

калмыков, состоит из трех элементов: тела, жизненной силы („души-дыхания“) амин (амн) и „двойника“ („души-сознания“ или „души-тени“) сумсн (сүмси)» [Бакаева 2003: 157].

³ По мнению Э. П. Бакаевой, «в архаическом эпосе камень задá действует не только как волшебное средство добывания дождя (в этом основное значение задá), но и вызывающее холодный ветер, бурю, снег, зимой — потепление, по воле обладающего камнем — задычи (задчи)» [Бакаева 2003: 112].

⁴ Эпическое время обозначается «простыми формулами» erteni eken caqtu ‘в давние, начальные времена’, erte uridu ‘давно, прежде’ непосредственно в моментах, связанных с мифологическим началом времен.

⁵ В песне описано чудесное рождение мангаса, противника эпического героя. По наблюдению С. Ю. Неклюдова, «...мангас является персона-

bolzoq saradān dungšin ʔarb-bi⁶: boqdo ʔangʔar (31) čamlai ʔučin tabun nasun-dān čamali esergeceʔi ese dailaldadaq bolxoni

20b (1) ene nasun-dān erliq nomiyin xāni elčilē xarʔaʔi ūkūsūbi: ecūs xoitō (2) töröldēn erüütü tamiyin irööldü eqce mingʔan ʔalab-tu tamān irööl sakiqsūbi (3) geʔi uūlin ʔarba: altan čēʔi aldar noyūn boqdoḁān angxarayaʔi suūduq bolnai: (4) tere mangʔos xāni elčini doqšin šara bürgüd: ki dörböḁn tibiyigi xurdāran šüb= (5) tuʔi ʔaraqsan xurdun ulān külüqte: dogšin bürgüd nārān irenēbi geʔi baidiq (6) bolani: aranzala zērdēn unulu ʔaca geʔi bayini: asar ulān xongʔorān tutunaq (7) ʔaca geʔi bayini: zūn ʔiliyin buruūʔān irēd erʔi ab geʔi baini: zurʔān ʔiliyin (8) albān ʔaca genē: esergen ūrūs sariyin nayiman šine ödörtu⁷: möḁḁgōḁn caʔān uūlān (9) beldu baire keldeye: baire ese kellededeq bolxončin: aramdadaq arimiyičin xuyulād: aba (10) gerenzele xatūrči-ni aradān buūlyād moxolai kenēbi: geʔi irenei bi geʔi baynei: aldar noyon (11) boqdo mini arʔa yūūn-du sanʔi geʔi altan čēʔini kelʔi süūnei: ʔangʔar xān zarliq bolba: (12) kecēn usun ʔüūyān temcenei: keqsen oyile ezen temcenei: ene doqšin šara mangʔas (13) xāgi alal ūgei külēd ʔaca {ra}ad öqsen küūn-dü: ʔaca geqsen arban ʔurban erelgeni öqñēbi: (14) amin-dēn kürkü ʔurban yeke buruūgiyini öqñei bi: ʔučin ʔurban ʔalbiyiyin ecestü: aliki (15) čigi ʔiryalangtei tenggeriyin oron-du šara torʔon ulbānin xormōʔāsü bariulʔi: martal ūgei (16) daxūülʔi törnei bi: sambān tašūū

жем именно эпической мифологии» и имеет еще добуддийский характер [Неклюдов 2019: 107]. Антагонисты главных героев в калмыцком эпосе предстают весьма сильными существами, обладающими магией и ничем не уступающими главным героям, что в свою очередь показывает силу и мощь самих богатырей, способных подавить этих противников.

⁶ Здесь на примере антагониста представлено чудесное рождение героя, которое, по мнению Е. М. Мелетинского, «...иногда проявляется в его временном уродстве» [Мелетинский 2004: 324]. Недоношенность героя стоит в одном ряду с рождением с чудесными признаками: золотая грудь, серебряные ягоды и др.

⁷ В эпическом тексте все значимые встречи и сражения назначаются в месяц Урюс. Э. П. Бакаева отмечает, термин ʔр имеет аналогию с древнеиранскими традициями и имеет значение ʔр «всход, давать росток (о траве); умножаться, возрастать в числе (количестве), приносить детенышей» [Бакаева 2009: 42].

gedeq yazartu nutuqluqsan saya tabun bum albutān medүүл= (17) nei bi geji zarliq bolba: tere zarligiyin süüldüni barüün biyēn yurban mingyan bāturiyin dotorāsu (18) züün jiliyin zobolong üzübe geji yoxo gedeq zang ügei: zuryān jiliyin biyideni malē zoq= (19) sol ügei milēcibi geji: aman yurban ügēn aldaji kelēd ügei: zörmöq bātar biyeni: zuryān (20) bum bātar dayin-du yabyan zörji dabiradaq: yaratān bariqsan yüümani arban tabun alda akri zan= (21) dan modüiygi sönggö tataji abād: aca yumāni šudurād ēm dērēn orokēd yabuyār dabirād (22) orodoq: tablji yabād cokoxoni tabin bātariyigi tas tas cokidaq: tablal ügei cokidaq (23) bolxoni xorin tabun bātariyigi unuyān cokdük: suylulun cokidoq zandan čilkülē: (24) deqce nayiman mingyan jidēn üzüür čičin gegēd ireküni: dēgüürani dörbön möčiin kürgül ügei (25) yarēdēd öndör uülān orüi dēre oči tusdük genē: čiyiriq čingyan biyeni dayin dotoro (26) dolōn jildü zoqsol ügei čabčād: dayini olon xüyeqani eled šarxa šabaq xoyorni (27) yekedēd öyiri cusun xoyorni yōjjiid: uryai zandan metü nuryoni bököögöod: unuqsan (28) mörini ecēd: uryuqson arban tabuni sar metü sayixan čirēni ümüsün önggötei bolōd (29) alaq sayixan nidüni anildōd: aldaji tablād zulād yarxolāni: ara biyēsēni adli züün (30) bātur züün jidēr čičēd züün mörini xurdār tülkübe čigi: tobiri mönggön köbcigēsü (31) süüriyini ködölgüji yadād orkiqsün: xurdun kökö mörini barim ülü kürkü deldeni

21a (1) yarān kürgēd ügei: baqšiš burxād geji durdād ügei: uqtu širken ači genē: tümül= (2) gütü xāni yaqca küükünēsü yaraqsan zēni genē: bökö mönggön šiqširgen yaqca köbüün (3) mergen güši zandan gereliyin xorin xoyor nasun dēre yaraqsan xalaq gekü arban nayiman nasutē (4) xalinggi ulān xongyor xān jangyartu ailadaxaşi suünai: asxarba nige balya cusun bi= (5) šiyü: agirād odxü nige adxu yasun bišiyü: dolōn nasutei duüdmiein kökö yalzan mörin (6) taryan bayini dogšin xara bolod üldü mini xurca bayini: ayixü šara mangyos xāni amidēr (7) kele barād abād irenēbi: kungkü noyon čēji kelji suünei: olon tümün ceregēn yayanai či: (8) onco yaqca biyēn yayanāči: ayixü metü šara mangyos xāgi abamidar abči bariji ese čidād bayixüni (9) yayanāči: ese bariji čidaxüni: bi ezen jangyriyin zasaqlāni xaryād ükünei bi: erliq (10) nomiyin xāni elčilē xaryād erüütü tamuyin yorōldu eqce mingyan jildü yaral ügei keb= (11) tesü bi: aldar jangyar xān zarliq bolba:

nomoyār buüliqsan xurdun cayān itelge mini: (12) altai dundu altan baxani mini: noqtotei yaridiyin köbün mini: noyon ulān xongyor mini: (13) türkü dayin-du tömör jidēn üzür mini: tümün xoyin-du dobtoldoq tüükei ulān (14) čino mini: böörgiyin tuülān bōqšilgen mini: bürgüd šobuüni šürülgen mini: bügüdēn ɣagca (15) naran ulān deqdēmel mini: aldar mangyos xāni nutuqtü čimāyān ɣaqčariyigi yayaǰi talbixü (16) bi: aldar noyon boqdo ɟangyar mini: imatai šara mangyosiyin amini üzünēbi: tambal züü= (17) giyin šara cōxor bumblbagiyini balblaqsun caqtān kelküni yayanai: tangyād šariyin oro (18) mini xōsuruuluqsan caqtān kelkeni yayanai: döši boluqsan tangyači dōrbōn züsün (19) mali mini dōrē talān dakjūuluqsan caqtān kelkeni yayanai: aldar noyon boqdo zarliq (20) bolba: a xongyor mini: amidi ɟindmani erdeni mini xoroliyiči: arban xoyor boqdonariyin xai= (21) rilaqsan ariün cayān miridi mini küzün-dēn züügeči: arsalanggiyin xurdun sayixan (22) zērde mini unūči: almas bolodār ireleqsen sür boldōr sungyoqsan maxan bolo= (23) dōr mörgüleqsen: zangyād orkkixoni zār tübiyin oron doqdoldoq: dokōd orkiqsun (24) caqtu dolōn oroni šulmü dorōn dōrōicodoq: tal bolyōndüni tabun küčitei (25) nomiyyin saküüsü siyileqsen altatai zandan mišil mini abāči geǰi aldar boqdoni (26) {zarliq bolba:} bazayād baridiq barüülni batur yamandaya maxa kala xoyoriyigi (27) siyilüülüqsan altatai zandan mišili mini abii-či: geǰi aldar noyon boqdoni (28) zarliq bolba: asar ulān xongyor mini arɣa ügei yabuxodān kürbeči: arsalanggiyin (29) cayān baturani arɣalyan {ügei} čamali zolyoxü bišiyü: kiyiten xara arkisü (30) ki ügei arban tabun šāzang arki {uüba}: aranzala sayixan zērdiyigi

21b (1) abči ire geǰi araq zulayin mangnādu zanggi ögōqsan-dü aldar ɟangyariyin zerge= (2) dü asar ulān xongyorani dayini olon lübcēn lübcēbe: kümün- {dü} ügei kükür xara (3) xüyayān ümüsübe arban xoyor burxadiyin xayirileqsen ariün cayān miridēn (4) züreken talān xadaba: šariyin orondān šangxalaqsun šajini orondān zōbčileqsen (5) šabiyin üzür kürēd ügei šara toryon ulbān dala dērēn šangxaqlaba: köqšin kökō darxan (6) küüčin keqsen kögšin malū darxan dabtan keqsen kündütei ɟurban darxan ürün keqsen (7) šajini šarbaq nertü üldēn biligiyyin aldar tašā dērēn xanknuülji tödögölbe: ɟunun (8) cariyin arsun ɟoltei: dönōn carayin arsun debeltei: cōö bolodōr tobčilaqsun: maxan

(9) bolodōr alixa keqsen: kūši mönggön saldaryatei: gürmer mönggön
 ṡsortei elsen dērēn (10) uryuqsun ṡnčīn yarayai modüügi šūüsiyini
 yurban jıldü xatāyād išileqsen: nige cokoqsan (11) šaraxani zuryān jıldü
 ese bütüldüdüq tala zandan milēyān tablas geji barēd aldar noyon (12)
 bogdynni zerges mordx giyed yarb aranzal xurdun zērd dēren mordb
 aldar noyon (13) boqdo bolōd albutu nīdēr sayixan mende bayiqtan:
 yārxu šara narani ara köl temcēd odba: (14) yāndiq altan {daliyin}
 uūlan ara belēr yārči odba: yazar tenggeriyin šabšalyan zōrēd (15)
 odba: yasalang mönggün cayān uūla temcēd odba: ṡdōr gebe ṡnjl ügei
 dülebe: söi (16) gebe xonol ügei dülebe: zōüden xarayai taqta yatalād
 odba: züreken šatān ama dabād (17) odba: eqce tabun sardān güülegēd
 odba: eres cayān uūlān dobt{lo}qči oroi dēre= (18) ni yārād odba:
 aranzala zērdēnin amiyini yaran zoqsōba: dōrbōn jile širtēd (19) ügei
 dōnōn šara bürgüdiyin nidēr dōrbōn oroni kümiyigi orkil ügei xalēbe:
 ara (20) nutuq talān xalēxani nutugiyinini xoloni diq tabun sarai yazar
 bolnai: ṡndōr altai (21) uūlani belküüscēqēn üzüqdebe: ṡrgōn šara taq
 dalayinini šara ulān kökō yurban (22) solongyo dēre tenggeriyin oron-
 du tusun üzüqdebe: zuū talān xalēxani zuryān (23) mingyon šara altan
 sümeni odotoi kökō tenggeriyin ayārtu orxu šara narani köl= (24) dūni
 bel belēn tüšči üzüqdebe: šatu boluqsun bumbblānin dunduni šara
 cōxor (25) bayišingni zūün büüriyin yazarāsu zuruq bolji üzüqdebe:
 ṡmnō biyidēn xalēxani (26) dogšin šara mangyos xāni ere xara čiluüyār
 čabciji kegüleqsen: zūün dabxar (27) xorōtoi zuryān mingyan alda
 ṡndōr: zuruq boloqsan xara cōxor bayišingni (28) yārxu šara narani
 ara köldüni yazariyin kiyisün bolji üzüqdebe: ṡndōr cayān (29) uūlān
 oroi dērēsü uruū talān buūxulāran ṡnjl ügei dülēd odba: sayixan (30)
 zērde külüqni ṡmnō xoyor kölēn ṡrgünēsen ülüülēd ṡnčīn yurban tolyoi
 (31) tašir alxaba: arda xoyor kölēn arsalang sūdēn xadaji orkiba:

22a (1) šabxāqlaqsun šabxāqni ara biyideni buügiyin sumun kebtei
 jiyigen yārči odba: (2) sayaq dōrbōn turuünāsuni arban xoyor acatei
 manar ulān tōsun oqtorγui-du cuūnuq= (3) laji yārba: burē sayixan
 köösōn bütün sayixan sangnai talān cacaba: xazāriyinin uūda dēreni
 (4) xoyino tolyoyin dünggē cusutei bambulān köösōn yazar bürēdebe:
 barüün zūün xo= (5) yor dōrōgēn barika cayān elesün-dü selji kürgēd
 bāxn zērde sunji xurdulba: (6) dogšin šara mangyos xāni nutuqtü šidirdēd

odba: ömnö biyideni öndör cayān (7) xada üzüqdebe: öndör cayān xadān ömnö-naküü dēreni ölköödeqsen zērdēren (8) yarād odba: naran yaraxu talāsuni narixan ulān tōsun yarād āšinei xüi salkin (9) gekeni xüi sa[l] kin čigi biši xura casun geküni casuni tōsun čigi biši: xurdun (10) šarxal külügiyin tōsun bolji medeqdebe: züün oron-dü zörimiγāran yaraqsan (11) zurγān orondu čiragerēn yaraqsan arsalanggiyin cayān gedeq bātur utu zandan (12) armān köndölöng düürēd: noyon ulān xongyorlai öndör cayān xadain beldü (13) xaryaldan zolyoldabi: nüür talān γala-tai nüdüñ talān coqtaı yazar tenggirain (14) sabsalyānāsu yabuqsun boloqsan: γangdu šiliyin kötülgünēsü yabuqsun boloqsan yüün (15) küün bi čı kele: naran suıxu üzügēsü irebe: nayiman tümün lübsürγa mangyosiyin (16) ezen: nayan tümün šulmān darlaya boluqsun: dogšin šara mangγos xāni tala oči (17) yabunai bi: ezeleqsen ezen noyoniyičini nereni ken-bi: dēdiyin dolōn oroni (18) albuni idedeq: doroki doqšin döčün tümün xāni darlaya boloqson aldar noyon (19) boqdo jangγar ezeleqči noyon mini tere ta xāγāsu xāran yabulāta: aldar mangγos (20) xāni elči bi: aliki čigi durtei oron tala yabulābi: niγe yabuqsun kereq (21) mini: aranzala zērde mörin čamai xoyüülayıgi keregelnē bi: amidēr abād (22) odaxü sanātabı čı alād abād odaxü sanātā bi čı: taxarlaji barēd teq= (23) leqleji külēd: tarbān šaral külügiyini sāri dēreni teqleqleji külēd abād: (24) odxü bi: külüqdükiyini ömnöni kümün-dü ügei mese čamdu kürgüküni (25) yayadaqbi geji kelēd toli zandan duülxütei tolyoi öödöni: tala zan= (26) dan milēγār tung dabirüülün darād odba: arsalanggiyin cayān bātur oroq (27) šarγa külügiyinēn amiyini ergüülji tatād: duülxutei tolyoi öyidēn (28) dolōγād nayimāγād darlacād odba: kiyiten xara selmēn suyu tatalcād: (29) dayini olon lübcetei dalān dabirüülün utu čabčıldād amini xara cusun (30) amn xamarāran selji asxalcād xoyor möriyiniñi nayiman turu solbeldtlan

22b (1) tongγoi tataldād ablcaji yadalcaba: dotō γoldān xadaqsun dolingger (2) xara šorancān suyu tatalcād dabsigiyinin ekēr dolōγād nayimāγād bololcād (3) ablcaji ab yadalcaba: xoyor mörēn sööji orkōd dayini olon lübcēn tai (4) tatād buyān arsun šalbuürān bulčing talān ebkēd: ara abād açıldād aradān ömnöön (5) cokıldād arsalanggiyin sayixan mekēn γaryalcād: ali sayixan idēn γarayād ablcaji (6) yadalcaba: buuru kebtei möyēlcebe: buxu kebtei xudurulcaba: arsalanggiyin

bāturiyigi (7) aldaluülji unayāba: sarbalzaqçi dörbön möçiyini sāri dēreni teqleqleji külēd (8) kümün amitan onisiyini γaryaji yadadaq kündü šara šinjir küzüündüni züübe: (9) öndör caγān xadān yozuürtani xadān zabsariyin angduni alyaqłaji xāγād⁸ ükü= (10) riyin činēn xara čiluüγār daruülād züün jildü ködölši ügei bolγoba: xurdun šarya (11) külügiyini bariji abād: aman nuryārni utu cokiba: aldar šara mangyosiyin nutuq (12) zörēd mordoba: ödör geji öñjil ügei dülen güülgēd odba: zuruq boloqson (13) xara cōxor bayišinggiyini dērēn unuyayād irebe {unuqsan dāγan bolγoji} züün (14) kelen albutaiyinin zaxār orōd irebe: unuqsan mōrēn dāγan bolγoji xübilγaba (15) biyeni arban tabun nasutei naran ulān köbüün bolji xübilba: bumiyin olon caxar dotoro= (16) ni bultād orba: šara cōxor bayišinggiyini šaldaq dörbön tümün arsalang manād bayidiq (17) bolnai: barüün zōün xoyor öüdendüni: barixolān balbčād orkidaq: tabēd orkkixo= (18) ni tascād xayād orkidüq baras ötöqö xoyor: xāni zergedü šaldaq nayiman mingyan (19) bātur möngkü dörbön caqtu xāγān dundān abād manan getēd suüduq bolnai: teres (20) dörbön oronāsu xara bolxu geji ayidaq bolnai: tengseši ügei zambu tibiysin xāduü= (21) dāsu amin-du mini xor bolxu geji ayidiq bolnai: asar ulān xongyoriyin biyeni (22) arban xonogiyin biyideni arγalaji kürči yadaba: dörbön tümün cereqni döçi dab= (23) xarlād ergēd bayidiq bolnai: nige biyedü unuqsan külüq mōrēn xantaraji orkēd: (24) dayini olon xuyuyān tai tatād emēliyinin γanzayadu taq bolγoji uyād: (25) bula toryon külēgēn belküüsēren batalji uyād: altatai milišēn γartān barād: ayār= (26) xan geted odba: olon dabxar manuüldüni oroji yadād: dörbön tümün jideni (27) xulsun bolōd bayinei: dörbön tümün jidēn dēgüür bumbayin dörbön möčēn kürgül ügei (28) bula

⁸ В эпизоде замуровывания в расщелине скалы плененного богатырем Хонгором Шара Мангаса прослеживается рудимент мотива чудесного рождения из скалы (петрогенез), который можно прочесть, если развернуть мотив с его финальной точки. В. Хайссиг, подробно исследовавший данный мотив в монгольском эпосе, отмечает, что «...этот весьма древний мотив широко распространен в Тибете и Монголии, проявляясь в представлениях о горном ущелье как о материнской утробе. Умерший богатырь возвращается туда, откуда он пришел» [цит. по: Неклюдов 1984: 91–92].

zandan öüendüni ʒacādaʒi tusba: barüün zöün xoyor biyēsüni: baras ötögö (29) xoyor zuüyād unuba: barüün biidki barasiyigi balb coköd: zöün biidki ötögö= (30) gi aman nuruyünāsuni abād ara ömnöön ʒazar gübdēd arsalanggiyin šara cōxor (31) bayišingdüni getun güügēd orba: dörbön tümün manuülani manar yeke xarangyoi-du

23a (1) yüün küügiyini olʒi yadād alang bolba: dēre tenggriyin oronāsu unād⁹ (2) ireqsēni olʒi yadaba: doro ʒazariyin angʒāsu ʒarād ireqsēni čigi olʒi yada= (3) ba: aldar xāniinin zergedü ayixü bitü arsalang bātur iyigēd odba geʒi angxaraya= (4) xadān ayiyād alang bolōd bayiba: manar šara cōxor balyadiyin dotoroni oron tu= (5) či orokōd xalēn gekeni: bariʒi bayiḡād čabči geqsen nayiman mingyan bātur köl kölēn (6) derelēd untuʒi kebtenei: kümüni yüüriyin düngge ʒoltei kürül mönggön šamani (7) durubʒi šataʒi bayinei: ulān torʒon köšgōni tatātai bayinei: küʒi kükü xoyorani (8) unḡudaxātei bayinei: kiyitün xara arkini bedertei bayinei: öüdēr untuqsun dör= (9) bön züün bāturiyin dēgüürni ʒaredēd: bulu tulyān tende tusba: kiyitün xara ar= (10) zāsu dalbang cayān šāzangḡār dolō uöḡād: ulān torʒon köškō dēqšēn xayād (11) orkiba: cādu bi talni xalēn gekeni dalārñ dalan toxobči dalan tabun ʒaredēn küčün (12) solbilduqsan: ʒulduyulzaqči belküüsēren ʒurban tebere nige süübi: züün (13) nayiman amurʒošiyyin küčün töḡüsüüqsen: doqšin šara mangʒos xān: nāda biyedeni (14) kebteqsen padmayin genel xatun-ni tebereʒi abād: manar zandan šamiyini ülēʒi (15) unturāḡād suq gekü süügiyini tasulād: ing gekü amiyini tasulün aldād orki= (16) ba: almas bolodōr ireleqsen: sur bolodor sungyoqsan: maxan boldōr mör= (17) gülüqsen: altata zandan mišilēren mörgün biyerni aman nurʒarani nige cokoba: (18) arsalang širē dērēn ösörön

⁹ В якутских и алтайских сказаниях формула — «не знали от земли ли, имея корни, появились, или с неба с дождем выпали» — связана с рождением богатыря, так одинокий герой-первопредок представляет себя, обозначая неведение о своем происхождении [Мелетинский 2004: 300–301]. В настоящем цикле произошла трансформация места данной формулы в эпическом повествовании. Здесь формула утратила свое отношение к рождению героя, но изначальная связь с космогоническим представлением о зарождении сохранилась. В песне это особое место, которое обеспечивает вхождение в иной мир.

tusād boson tergedebe: düübür cayān daliyini möörsēr (19) dabirüülēd ire biyērnī utu çabçība: türgü uruü tatajī unuyayād nuryon (20) dēreni sarblzaqçi xoyor çariyini külübe: saruül sayixan çējini balar bolo= (21) tolo debesebe: manar yeke xarungyūdu eberē küünēgēn tanildal ügei küüçildebe (22) doqğşin şara mangyos xāgi ara taşa dērēn xayajī orkōd: üüdeni tabun züün (23) bāturiyigi unduü sunduü xoyor küüçibe: şara cōxor bayişinggiyin ööden-du ū= (24) lān çinēn şara mangyosiyigi abād çarba: ömnö biyēseni baras ötögö xoyorni dob= (25) tolba: barüün züün xoyorāsuni bāturmuüd bata zandan jīdēren xudurba: oi= (26) giyin yeke urāyāran urādād odba: oron altan delkei doqdolād odba: züügiyin (27) olon caxarani duüduldujī serbe: zuryān tümün manuülani iq çiq boljī böqlö= (28) be: manuülayin dēgüür dogşin şara mangyos xāgi alçalaqçi cööldübe: ardāsuni (29) bumbayin dörbön möçēn jīdēn üzüürtü kürgül ügei: burxan zērdēnin omoruün (30) doroni çacēdeji tusba: dogşin şara mangyos xāyān oljī abād: aranzala

23b (1) zērdēnēn ara sārī dēreni batu zandan çanzçāran bataljī xadād: dayini olon (2) lübecēn lübecelji arsalang zērde dērēn: oyigiyin cayān oçin metü tusba: mönggün (3) cayān altāyān temcēd: mön zērdēnin bula mönggün jolōgiyini çikilēd tere söyigēn dülen (4) güülegēd: mangçadar örüün naran çaraxüyin caqtu: ara biyidēn xalēn gekeni nayiman mingyan (5) tugiyin oroī derebkēd nayiman mingyan tōsun üzūq üzüqtēn cuünuqlād çarba: (6) olon sayn buxu ceregēren onco küçükēr āşinā: sayixān zērde külüqni sangnāyān: (7) sara tala niyilēd: sārī dērēn uulān dünggē şara mangyos xāgi böqtörön üüdal ügei nige (8) güüdelēren güügēd yabunai: xoyor dolōn arban dörbön xonoqtu kücüqdül ügei yabunai: (9) çurban dolōn xorin nigen xonoqtu kücüqdül ügei yabunai: dolōn dolōn döçin yesen (10) xonoqtu kücüqdül ügei odba: teresiyin dörbön tenggesiyigi köböölön zuljī yabunai: (11) zāni bātur bökö cayān geqçi küün: zaluü xurdun şaraxlān zai ügei zangdād: zabsar ügei (12) çuyadād: balar xara modoni çal ulān ergede kürgül ügei küceji ögiyiçi: yerün tekēn (13) öbörēr keqsen yeder xara adaranadān: öüden engtei xurdun cayān jilinggiyigi ono= (14) lād: balar xara modon-dü kürgül ügei kücēd irebe: olon ödör olon söi dülül= (15) ge üzüqsen: oçin metü zērde mörin uyadun geji yabunai: olon dayini köl üzüq= (16) sen: olon zebēn anir sonosoqsan: dējiyin cögöcö boluqsan dörbön turuüyān (17)

deqce orkōd: degēd altai šongxoriyin nidēr aradān xalēn gekeni: yeder xara adarandān (18) xurdun cayān yašküür sumān onolād asar ulān xongyoriyin amin ulan yoldüni (19) zöbelen tatajı yabuxüiygy üzube: tebkēn duün taş gekelē: ölö mangxan öbcüügēren (20) yazar şürgün unuba: kürüq altan duülxānini dündü taşuüni tas cokōd oqtorıoi (21) tala čişkin yarçı odba: dayibilēd bosxolāni dakıjı nige ono bariba: xayıritei (22) sayıxan zērde mörini amin ulān yoldüni zöblön tataba: tatan talibēd orkixolai= (23) ni dējıyın cögöcö boloqsan dörbön xara turuüyān deqce orkin yacıyidba: xurdun (24) cayān sumun dörbön xara turuünāni doroni ödöndēn kürçi şubtu tusba: zāni (25) bökö cayān gedeq bātur kelji yabunai: xoyor xājı aldabbi: teriün xāqsun (26) xālayan mini: dēreki ezenēni-ni amin ulān yol xālei bi: aldal ügei ayangyān (27) sumuni dūnggē xādaq bilēbi: töüni mini: mörini medēd: elkeren yazar daxajı kii= (28) sēd: ezenēnēn tolıoi aldan xāyüülba: doroki möriyini xalēyād nige onol= (29) babi: dējıyın cögöcö boloqson dörbön xara turuüyān deqce yacıyidadād al= (30) daji yazar xāyüülād odba: mörin bişi erdini kebtei bolnai: unuqsan (31) ezeni küün bişi kebtei bolnai: yüün güünēsü iyimi unuyun yardaqqı:

24a (1) yüün küünēsü iyimi köbüün yaradaqqı: xabiryadüni üye ügei yabunai: (2) xarcayanaqtüni zāq ügei yabunai: arban nayıman saradu zoqsol ügei güüsün (3) biyeni: uülān dūngge xoyor bāturiyigi dērēn unuülād olon saya cereqtü on= (4) cör kücüqdül ügei yabuxü iymai mörin aliki xāni nutuqtü bayiqsun-bi: (5) aldar jangyar geji kelkü zöbtei elmer sanji: arban üzügıyın xāduüdtü (6) xurdun çangyāran tuırba gekü: aranzala geji kelkü zöbtei elmer sanji: (7) şuyüü xara modün: yal ulān erge öödö yasalangtei zērde kücüqdül ügei (8) orba: nayıman bum cereqni nara sara xoyoriyigi tösōran darajı irebe: (9) köqşın zandan modüni köndöi öödüni aldar şara mangyos xāgi alyaqıajı bayi= (10) yād xayaba: akri zandan modüiyigi ündüstēgiyini sönggü tatajı abād aca (11) yümāni şudurıu xayād: arban tabun aldiyigi kemjıjı abād: ayixü şara mang= (12) yosiyin cereqtü aranzala zērdēn amiyini ergüülji: toqtol ügei nayıman (13) mingyan jidēn üzüürtü tung çiki dabirabe: dalan tabun buxü ceregiyini nüür (14) tala yaryād ügei yaltu yömiyin ulān urāyār urādan dabirabe: altan delkē (15) dayibilēd odba: ene duünlē

atayar zandan modüna aca šutü tusba: tablas (16) gegēd cokoxolāran: tabin bāturiyigi tas cokōd orkinei: tačilayatei cokoxo= (17) lāran xorin tabun bāturiyigi: xurdun külüq mörinēsüni xülbi cokijī una= (18) γāna: oro γarsun bāturmuüdani köl kölēn dereleji unaba: orčilongdu (19) ügei xurdun möridani emēlēn elken dorōn abād: köqlēd köqlēd kökō šil (20) temcēd odba: aranzala sayixan zērdēren: aqčimiyin {zuūra} arban γurba eregēd: (21) olon buxū ceregiyini onco oncodüni taslun kōgūd: oro γarsun aramčini (22) aramdān torγoji yadaba: orčilongdu ügei sumučini sumun dān torγoji (23) yadaba: eqce γurban sarayin biyideni: erbelzeqsen xurdun zērde mörini: (24) ezen biye xoyortān xornei nige šaba tuxul ügei: öbdegēn daxaji öm= (25) kerēd: dabiürēn daxaji dakjēd: dab dēre dalan tabu ergēd: nayiman bum (26) ceregiyini balar xara modoni: or γaqca orolγondüni oruūlal ügei ērbe: (27) eqce zuryān sariyin ecestüni erbelzeqsen zērdēren salγal ügei ērbe: (28) eqce nayiman bum buxū ceregiyigi ērē bayiji: barin bulγu tatād cokodoq (29) zandani narini čilba: bödüün zandan xamuqni üldübe: akri zandan modon (30) segērēd irebe: aranzala sayixan xurdun zērdeni ecēd irebe:

24b (1) küüni cusun külügiyin öbdeqcē bolōd irebe: küüni yasun öndör zandan (2) moduni beldü kürēd irebe: bātur xongγoriyin: urγai zandan metü nuryuni (3) bökögöd irebe: uruyuqsun arban tabuni sara metü düürüng ulān čirēni üm= (4) sün önggütei bolba: teriün šarxadaqsan šaraxani xüüčildād öyiri cusun xoyor= (5) ni γōjīid: dayini olon lübceni: xabrtu köböqsön botoγoni nōsun metu: butu= (6) ran elbe: dogšin šara mangγosiyin dolōn bum cereqni dolō nayiman dundān büsülēd (7) aba: amin-düni nayiman mingyan jidēn üzüür deqce čičin gēd irebe: noyon ulān (8) xongγoriyin biyeni: dalan tabun buxu ceregiyin nüürtü γaryād {üge}i yömiyin ulān duüyār (9) γurban üye urādād aba: altan delkei doqdolād odba: atayar zandan modüni (10) aca šüü tusād odba: nayiman mingyan jidēn üzüüriyin dēgüürni: nariyxan xurdun (11) zērdeni: dējiiyin cōgöcö boloqson dörbön bolod xara turuyān kürgül ügei (12) γacēdeji: talbān cayān tašuü dundu: torol ügei togilin tusba: sayixan zēr= (13) de külügiyinēn barüün amiyini yaran tatād kürēleqsen zandan moduni dotorōsu: (14) külētei kebteqsen doqšin šara mangγos xāγān kömölēd aba: aranzala zērdēnin (15) ara

sāri dēreni batalji ɣanzayalād: altai mönggün cayān uūlan temcēd: arban (16) bum buxu ceregiyini ardān cübürüülēd: orxu šara narani ara köl temcēd odba: (17) utu zandan modūni dotorōyūūni ibtū ɣarād odba: sōi gebe xonol ūgei odba: (18) eqce ɣurban saradu dülebe: aranzala xurdun zērdēn kerelkēni öyikōn tasarād (19) odba: kemdegēni čimgen aldüülād odba: nüdüni ungxaurxāduni boqširyo uūr (20) yasād kükükülekü bolji ongyōbo: tašādūni xorbsxü during sādaq ölgükü (21) bolji darxāba: cokōd orkixūni čilū cokoson bolnai: dabēd orkixūni kengge= (22) rgēn duūn ɣarani: zanar altan xongšāqčini xamuriyini cokōd šarginai: gilab (23) altan giḡigibčini ongyon del dēreni ununai: šala mönggün omorüübčini boq= (24) či čimegeni zalai gübden šarginai: xorin tabun alda xuni küzüün xuduryūni (25) xondülbādūni šarginai: xurdun zērde mörini ese bolōd irebe: xurulzuq= (26) san olon olon mangyosiyin cereq deqce kücēd irebe: erkülüügiyin mönggün (27) cayān ulān belden: erbelzeqsen zērdeni kürgēd irebe: ölö ɣaridiyin (28) šüürülgetei: öndör ɣurban tabicing dēre: öyikō ūgei zērdēren gübdēd (29) ɣarād irebe: ara biyidēn xalēxūni ayixū šara mangyos xāni: amin metü nayiman (30) mingyan bāturni aqgiyın xara duūɣaran xakirildēd: adli kücükēr āšinā:

25a (1) duüdād yabuqsün duügiyini čingneküni: uqtu širkēn ači: tomülgütu xāni (2) ɣaqca kükünēsü ɣaraqsan zē: töbšön bökō mönggün šiқširgēn ɣaqca köbüün (3) mergen güši zandan gereliyin xorin xoyor nasun-du ɣaraqsun: züün jiliyin (4) zobolonggi darādūni üzube geji yoxo gēd ūgei: zurɣān jildü milē sul= (5) düxül ūgei gübdübe geji aman ɣurban ügēn amulji kelēd ūgei: zörimüq (6) biyeni: zurɣān tümün bāturiyigi yobuyār dabirēd ordüq zörimüq ulān (7) xongyor: ene nasun-dān öšētei bil-či: eces xoyitu töröliyin abxü (8) ablyatei bil-či: ɣazar dundu ɣaqca ese bil-či: ɣalab dundu öñčin ese (9) bilči: delkei dundu o ɣaqca ese bilči: daqjüür dundu öñčin ese bilči: (10) degederküdečini jibir ūgei ese bilči: degejiküdüčini nöküd ūgei ese (11) bilči: emgen daknēn eḡitei esi bilči: öbügün daknēn ābtei ese bil= (12) či: geji duüdüün āšinā: ömnö biyidēn eberenēn nutuyān xalēxani büm nayiman (13) tümün burxan üdü dundūni üdülüqsan oroq yondün orza gelei: arsalang (14) altai mönggün cayān uūlani: orxū šara narani ömnö köldü ɣazariyin kiyisün (15) boloji mangxāɣād üzüqdübe: örgün šara

taq dalai-ni örütü sörtüü xoyor (16) urusxültei¹⁰ üldēn mörgēr doligeldeq eldeb sayixan padmān önggütei (17) erdeni šara taq dalai: ene dalayin usunāsüni amsuqsan kümün ükül ügei (18) möngkü: öñčün ügei önör: ügei ügei bayan: üküsün caqtān sünüsün ürgül= (19) jī yočin γurban nomtu tenggeriyin oron-du törödöq andγartei: dēre (20) ni tusulduqçı tenggeriyin ayārtu kökō ulān šara γurban solongyoni: züün berē (21) γazarāsu zuruq bolji üzüqdüdeq: salji γaraqsan nayiman mingyan γol usuni (22) döčün tümün albotuni öüden bolγon-du: körül ügei möngkōn dörbön caqtu elsen (23) sayixan sāraylār jirjigeneji güügēd usulüür tügēgēd ögüdük zangtei bol= (24) nai: züü talān xalēxani zuryān mingyan šara altan sümüni orxü šara narni (25) köldü: odotu kökō tenggeriyin ayārtü bel belēn tüšiči üzüqdebe: šata (26) boloqsan bumba dalayin köbēdü: šarataq dörbön dalayitei šariyin dörbön kiyid= (27) tei: šaj mōniyin xobilyan blama-tei: šajiyin tōtei dörbön tümün šebener= (28) ni: šatar boloqsan bumblbādān šangxaqlan {šangxaliyān} xalēji ubur ubur geji: dung (29) bürēgiyinin duüni dorodu zangbuyin oron-du küngküneji jirigebe: züün (30) berēn γazarāsu zuruq bolji sonosoqdübe: šatu boloqsan bumba dalayin

25b (1) köbēdü oruülād abaqsan šariyin dörbön tümün xāni albututāyān ubur ubur (2) geji üzüqdebe: erēcüs bumbān bum γoliyin eken-dü: ezen jangγar xāni {ör} (3) {gēni} eberēni mededeq dalan kelen albutuni ubur ubur geji üzüqdebe: γaraxu (4) šara narani züün öncöq köl doroni: γandeq altan uülān ara belden deldüü= (5) leqsen šaxarn altan bayišingni: šarayin dörbön kiyidiyin dotoroni oron: γazar tengge= (6) riyin kiyisen bolöd dünggēji üzüqdebe: öndör cayān uülān

¹⁰ Здесь находит отражение «бинарная логика», в которой, по мнению Е. М. Мелетинского, «...имеется тенденция отмечать один полюс оппозиции позитивно, а другой негативно» [Мелетинский 2006: 230]. В фольклоре многих народов можно встретить сюжеты о том, как братья-демиурги создавали землю и море, при этом один из братьев (позитивный полюс) направляет течение реки в обе стороны, а другой брат (негативный полюс) направляет его в одну сторону. Также бытуют варианты, когда река изначально течет в обе стороны, но Создатель, решив, что это слишком легко для людей, направляет течение реки в одну сторону. В более поздних вариантах сюжетов к течению реки в одну сторону приводит ее осквернение [Березкин, Дувакин].

oroi derēsü (7) aldal ügei angxrji üzēd: eqce dolōn jıldü nārān cārān xoyortu zoqsol (8) ügei güüqsen: eredeni sayixan zērde mini čini zōb: ene utu jıldü oū biyēn (9) tiniyilgēd ügei ese bilüü bi: undāsuqsan undān mini xanād ügei ese bilüü: (10) ölösöqsan xotu mini cadād ügei ese bilüü: eqce yesün saradu ere biye (11) mini ene dayin du zoqsol ügei dayildađi ese bilüü bi: akri zandan modüni aciyigi (12) čiltele načın biyēr dayildaba bi: šatu boloqsan bumbblādān šaldaq zuryān mingyan (13) arban xoyor bāturtāyān arkiden jiryajı suüduq bišiyü: olon üürü bātur= (14) muüdiyin uxān-düni ese oroba čigi: emgen dahnēn ējini mini elkeni ese tata= (15) daqbi: öbögön dangnēn āba mini züüden-düni ese ordoq bi: irēd ügei (16) yeren yesün jiliyigi ile ayildađi keledaq: önggöröqsan yerün yesün jiliyigi (17) martal ügei ilyajı tuüjji keledüq šariyin dörbön tibtü uxātāyāran aldar= (18) šiqsan altan čēji čamayigi: burxan zērdēni mini dörbön xara turuün-ni möl= (19) tu ele tuxxoni: bum mangyos xāni oro kedēd ireqsan büümen ulān xongyor (20) yolani tas ese tuxxoni xān jangyariyin zergedü: xara sānātai čēji čamayigi (21) xadaq nayiman xabsiyičin xüyüčād: küngkünüqsan čējiyičin küüčēd: keldeq (22) keleyičin ese tasuldüq bolxoni: ene nasun-dān ezen jangyariyin cuxululē (23) xarayaldađi üküsü bi: eces xoyito töröldēn: erliq nomiyin xāni zasaqlai (24) xaryād erüütü ayus xara tamiyin yoröldüni: köködöq kiyiten xara balčigiyin doto= (25) roni kilencetü ulān xorxo bolji törösü bi: ayixö šara mangyos xāni: eqce (26) bum kücüqsün cereq: ene çayān uülayigi ğurba dabxrlajı tögöölbe: uülān (27) oroi dērēsü üküriyin dünggē xara čilōgi: almas bolodör irelqsen: sur (28) bolodör sungyoqsan: maxan bolodör mörgüleqsan: tal bolyon-düni tarniyin bur= (29) xadayin gegē bütēqsan: bazayād baridiq barüüliyini bātur yamandağa maxa kla (30) xoron xoyorān düri bütēqsan: zangyad okoqsan caqtuni: zangbu tibiyin (31) doqšin šulman zayilen döröcēd üküdüq: doköd orkiqsün caqtuni

26a (1) dolōn oroni mangyos zayāyār ööndüni ordoq gene: altan zamba (2) mišilēren ayüültei xara čilüügi: alda ulān ğal badurulun: arban anggi (3) küüčēd: küüni tolyōn dünggē kür xara čilüügi alixan dērēn toqliülji bai= (4) yād: ayixü šara mangyosiyin buxü cereqtü abn cööldēd: orkixolāran ayixü (5) metü ayngyān sumunāsü arban xübi {ilöoger} küüçibe: olon buxü cereqni onco (6) oncōr zululduba: eqce

döçin yesün xonoqtu ezeleqçi ulān xongyo= (7) riyin šidertüni: erken sayın bāturni ese šiderdebe: kür cayān uulān oroi (8) dēre: šabdād eceqsen küüken zērde külüqni: kükürsün daqjin incayāba: asar (9) ulān xongyoriyin utu zandan modiyigi čiltoloni gübdeldēd: türüün šabdaqsun (10) šaraxani xüüçildün öyiri cusun xoyorni γōjjiid: abn barēd šibeqsen arban (11) cayān xuryuni ataxaqād: angxarji xalēdeq alağ {tarni} tarcēn nüdüni anildād: amidi (12) jindamani önggütei düürüng ulān čirēni ümsün önggütei bolōd: uryai zandan (13) metü sayın nuryuni numun metü bököögöd: enjüür ulān elkeni γoldüni kürči ebe= (14) keqdēd: arya nai xoyorni tasarād: bumbān cayān čējini budun yeke xarangyoi bolōd (15) balbalan cokodoğ čilōn čilba: olon buxu cereqni öyirdēd irebe: šara cōxor (16) bumbalbādan šariyin zuryān mingyan arban xoyor bāturtāyān arkidād suüqsun (17) dotorōsu: tümün nige mingyan kümün-dü darulya ese ögüdöğ bökö mönggön šiğširge: (18) tülüg mönggün bedertei arkiyigi barüün öbdög dērēn abči suüduğ bolnai: töbšin (19) bökö mönggön šiğširge arzān xajju talān talibēd: aldar jangyariyin zergedü angxar= (20) yaği suünei: barüün zōün xoyor čikin mini barin dongyödād čiškibe: batur (21) noyon boqdo jangyar mini: nayiman tümün lübsüryo mangyosiyin noyon boloqsan (22) nartu delkēn oron-du düüriq boloqsan: aldar šara mangyosiyin oron-du amin (23) metü deqdēmili mini tülji ilgēd: ardüni erkiyin xoyino orōd jiryād (24) suüduğ enten yüün gedeq yüman bi: ezen jangyariyin zergēsü ebē yayasu bida yaya= (25) la bida: asar ulān xongyor mini: ayixü šara mangyosiyin oron-du odōd eq= (26) ce nayiman jil bolji: ene yüün gedeq yüman bi: altan čējiči yayalai: altan (27) čējini aldar noyon boqdodān angxarayaji sünei: yir arya ügei ötür mordü= (28) ya arza arki xoyortu uxāyān ögöod: amin metü xongyorān aliki oron-du odoğ= (29) sāni olji yadād: aldar noyon boqdo jangyar zarliq bolji sünei: nomγōr buüliqsan (30) xurdun cayān itelge mini: altai dundu altan baxana mini: noqtotai yaridiyin köbüün

26b (1) noyon ulān xongyor mini: jē baturmuüd mordoyo geji zarliq bolōd: zuryān (2) mingyan arban xoyor arsalangyüüd zuryān mingyan arban xoyor möri toxoba: düqtütāyān (3) bayixüdān dulbung šara narani önggütei: duqtuüyāsun möltürküni yesen yesen γoltei yeren (4) nigen altan doqtei: manar šara altan tuyān barēd arban tabun nasutai kenze

šongxor gedeq (5) noyon xurdun xara sārġān unād barūūn biyidēn dūūrūbcilēd aldar ǰangyar xāyān ara dala (6) dēren: arban xoyor zurγān mingyan bāturtayigiyni daxūlād aldaǰi tablād ǰarād odba: (7) <dēren> eqce dōčīn yesūn xonoqtā ōñjil ūgei dūlbe: ǰaraxu šara narani zōūn ōncōq kōl (8) temecēd odba: ǰandiq altan uūlān ara belērni damǰin ǰarād odba: zūūden xarayai (9) taqta ǰatalād dōčīn yesū xonōd odba: ōdōr gebe ōñjil ūgei dūlēd odba: sōō (10) geǰi xonoqlol ūgei dūlēd odba: ōndōr cayān uūliyiǰi mangnai dērēn unuyayād (11) irebe: kūndū ǰartu sabariyin sayixan kūrūng geqčī mōrin: zurγān mingyan arban xoyor (12) bāturmūdiyin dunduni: zuruq boluqsun xurdun kūrūng mōrin: zurγān {mingyan} arban xoyor (13) bāturmūdiyin kūlūgiyin dotoroni toqton ūlū čidba: ǰe aldar noyon boqdoni (14) zōb gebe: xān šara mangyosiyin bayiri ōyiri boltuyai geǰi uruldā talibiya: tabūūr (15) mōnggūn taxān duūn tard gebe: tabtai sabriyin kūrūng mōrin tasurxai ǰarād odba: (16) tōūni daruūni xabtiyin ōnggēn xurdun xara ǰarba: tōūni daruū biyedeni bulinggiyin (17) kōbūūn sanaliyin burxan ulān buūral ǰarba: tōūni daruū xān ǰangyariyin kōlgōlōqsen (18) xašing kōkō ǰalzan ǰarba: arban xoyor zurγān mingyan bāturmūdiyin mōridni (19) cububa: kūndū ǰartu sabariyin kūūkūn kūrūng mōrin: kūčitei šara mangyosiyin (20) buxu ceregiyin zaxadu kūrūn aldād odba: ōmnō biyideni ōndōr cayān uūlān (21) oroī dēre: asar ulān xongyorni amindēn kūrūkū nayiman mingyan šabtei: (22) dogšīn šara mangyos xāyān xariǰi bulāqdal ūgei: dolōn bum cereqtūni ōgūl (23) ūgei ōndōr cayān uūlān oroī dēre or ǰaqca biyēren: zurγān saradu zoq= (24) sol ūgei ūkūriyin dūnggē xara čilūyār ūrne tarna boltolo cōöldūba: eqce (25) dolōn bum buxuni ene cayān uūlayigi nayiman mingyan tōgōlōlēd: buxulun zoq= (26) soqson biyēni: buūmin ulān xongyor-tu nayiman saradu kūrči yadād: kūmūndū (27) ūgei čiyiriq bāturiyini kūr xara čilōyār kūūčijī unuyayād: kūlūq geq= (28) sen mōrini emēlēn elken dorōn abād: kōkō šil temcēd kōqlēd kōqlēd ǰarba: (29) narixan kūrūng ǰalzan-tei kūndū ǰartu sabar: šabar šūūgiyin baltān ēmedeqsen (30) šara toryon ulbān belkeneqsen: kōdōi dundu kebteqsen kōgšīn barasiyin

27a (1) cōsōn xayartala xākirād: dēre tenggeriyin <šaralād>: ōnggō šaralād: dorō (2) ǰazariyin ōnggō šaralād: kūndū šara baltasuni alda dūngge šara širmen šatan (3) durbād: olon saya buxu ceregiyin

ör dundāyüürni orōd odba: nayiman bum (4) buxüüni aqçin zutira: aranzala kürüנגgēren ēren: kündü šara baltāran küüçin: (5) talbiyin çayān tala dotoro: tabtān kürtülü nançiba: olon saya ceregiyini (6) onco biyēr ēren gübdēd: aranzala kürüנגgiyini amiyini ergüüleji tatād: (7) arsalang çayān uülān oroi dēre bayiqsan asar ulān xongyoriyinin öyirini (8) buün kiyisaǰi odon: arayani tasarād odoqson xongyoriyinin šaba šarxüüni üzēd (9) türbil mönggün köbcöq dērēn örgēd talibba: tung xurdun zērdiyini barüün ɣartān (10) kötölēd abād zulji ɣarba: olon bum cereqni ardāsuni cuburin köögöod: ɣasala= (11) nggiyin altāyān temcēd ɣarād odba: eqce dolōn xonoqtān güülgēd öi zan= (12) dan modoni kürēdü kürēd irebe: kiyitün bulugiyin usun: küdür zandan modoni (13) süüdürtü köörkö xongyōrān buüluyād: aranzala zērdiyini kökö debēn öbösun-du (14) talibād: kündütei šara mangɣos xāgi külētēgiyini xayajǰi orkōd kürēd ireqsen (15) olon dayigiyini kürüנגgēren mordōd kürēd ērbe: šajin dēdü noyon boqdoni (16) šariyin zuryān {mingyan} arban xoyor bāturtāyān šarkād kürēd irebe: doqšin šara mang= (17) ɣos xāni cereq xoyor xaryaldād oqtorɣoi ɣazar xoyor: nigen bolōd (18) odba: barüün jibiriyini batur noyon ɣangyar dabirēd orba: zōün jibiriyini (19) züüdün boloqson sanal dabirēd orba: tal dunduni tab boloqsan kürüנגte (20) tabtei sabar: nayad šara baltāran kümün çiyireq bolba çigi torɣol ügei utu (21) cokiǰi yabunai: tabun dolōn ɣoçin tabun xonoqtu talxāçin tarāɣād orki (22) bi: amiyin süüldü bökö mönggün šiqširge uü oqçimiyigi xoyor alxād: uü (23) tan oqçimiyigi nige alxād: ɣurban teberi bödüün ɣoçin alda utu arban xoyor (24) xara bolod šiqširgetei akri zandan tayyān tayaqlād ābani ũlin duüdād (25) āšinei: düübüriyin çilüün mini: dürkülüנגgiyin naran mini: döšilöq altan ũ (26) lān beldü xadayin xabçilāsu uruyūqsan narin ulān burā mini: geǰi düdād (27) asar ulān xongyoriyiyān teberen zuırba: daladān xadaqsun dākiyinān xara (28) arzāsu šarxa šabagiyini uɣayād: öyiri cusun xoyorāgiyini kelen aman (29) xoyorāran kököǰi abād asaxan: öndölgēd bosxoxǰi aba: budun boloqsan (30) buxu ceregiyigi boqdo ɣangyar arban xoyor zuryān mingyan biyēren

27b (1) narin šara ɣurbiyin eken-dü: eqce xoyor saradu ēren çabçiba: ar= (2) ɣan nayigiyini tasalba: ayuuxü metü bāturmuüdni aranzala zērdēn dörbön (3) xara turun-du öbödöqlen mörgöldübe:

züün jiliyin buruŷyān erji (4) aba: zuryān Ʒalbiyin andayārān öqbö: zöüden boloqsan boqdo ƷangƷar (5) xān: narin šara Ʒurbiyin eken-dü utu zandan armān xadaxba: ulān (6) toryon tuyān kiyiskebe: šaldaƷ zuryān arban mingƷan arban xoyor (7) bāturtāyān šarakji buüba: asar ulān xongƷorān amidürüülēd dundān aba: (8) aranzala xurdun zērdēni kökö debēn öbösün: kiyiten bulugiyin usun-dü (9) talibaba: doqšin šara mangƷos xāgi dörbön möčideni dörbön akri zandan (10) Ʒadasu šayād teqleqleji külēd: alxü bulxüdü durutei: abaraltu ügei (11) Ʒučin tabun nasutei: kiyiten xara jidatei: arban arbas tarani nomtei: (12) bardātiyin očir genel gedeq noyoni nige cokiqsan šaraxani zuryān jildü (13) arē geji bütüldüdaq: zobolongtu očir gereliyin tala zandan milēdü (14) zoqsol ügei: ödöriyin zuryān mingƷan güülgüji: söyidüni külēgiyini tayilji (15) abād dörbün möčiini teqleqleji külēd: šara cōxor armiyin arban xoyor (16) šalādu xabtar xongƷōrani šubtü šayād suülayabi: orongƷodon čiškeq= (17) sen duüni oron altan delkei darba: aldar noyon boqdo ƷangƷar mini: züün (18) jiliyin burügi mini xayiran boloqton: zuryān Ʒalbiyin andayārān öqsübi: (19) tandu: xān ƷangƷar zarliq bolji bayinai: amiyin teriün-dü amur sayixan bayiqsen (20) caqtu mini: šara cōxor bayišingdān nayiman mingƷan bāturtāyān xamtu suüyād (21) xara daracaq arkēn uüƷyād xalinggi suüyād: xān ƷangƷariyigi yüü kelelceji (22) suülei či: keleqsen ügüyičini bi kezē martuxü bi: tambal šara cōxor (23) balƷadi mini balbalaqsun caqtān kelkečini: tangƷād šariyin oro mini xōsuruül= (24) sün cagtān kelkečini: döši boloqson tangƷači dörbön züsün mali mini dö= (25) röi talān daqjiülüqsün caqtān kelkečini: züün oron-du zörimayārān Ʒara= (26) qsan: zuryān mangƷostu bökö čiyireq čingƷāran Ʒaraqsan zörimüq ulān (27) xongƷorār mini: tutunuq abaqsan caqtān kelkečini: zuruq boluqsan (28) sayixan zērdēr mini: unulya abaqsan caqtān kelkečini: arban oroni xāduüdiyin (29) oron-du sayin bolon sayixāran tuüruqsan rakani padmayin genel xatuü mini (30) ara biyedēn buülayād muxulei keqsen caqtān kelkečini: dogšin mangƷos xāni (31) bātur čingƷa čiyireq Ʒurbāni šara tugiyin yozuü[r] tü cuqlüülba:

28a (1) tabāyād üyedēn arilši ügei tabtei sabriyin kete tamƷa xalaxdu= (2) ni darād darād talibaba: züün Ʒalbiyin üye dundü alrši ügei zokistei (3) sayixan tamayān daraƷi xayirilba: ara nutugiyini ölöq

{noxoi} öñçin köbüün üldül (4) ügei nüülgegeji kelmerçi kē jilbangdü dasxaba: Ƴasalang altai uülān beldü kürgün (5) buülƳan geji zakba: zaluü noyon jilbang çökölögiyin bayidaltai cömcüruügiyin tu= (6) ruütai: zadayin üülen xurdun alayān unād: doqšin šara mangƳos xāni nutuq (7) temcēd Ƴaraxlāran olon tümün ceregiyini onco Ƴaqcāran daxüülād odba: (8) aldar noyon boqdo xān arban zügiyin xāduüdtu arban anggi elçi talibaba: (9) dogšin šara mangƳos xāgi döröocöülün dorōn dürbü bi: šarayin zurƳān mingƳan (10) arban xoyor bāturtāƳān šara cōxor bumbalbāƳān temcēd mörilba: zayalmai (11) kiyitün xara salkiyigi ömnö biyidēn serjingnüülün tataji aba: dēberiyin (12) dünggē degejiqsen kökö üüle dēqšēn Ƴaryan tataba: erdeni biligiyin xura (13) biye dērēn oruülji aba: ödör gebe öñjil ügei dülēd odba: jindamaniyin (14) xübilyān jirƳal yeketei dēdü noyon boqdo jangƳartāƳān darād aylaji möriled (15) āšinei: geke zanggi altan delkein oron-du düüriq bolōd odba: doqšin šara (16) mangƳos xāgi teqleqleji külüd: külüq mörini süülēsü uyād çirēd odba: (17) zurƳān mingƳan arban xoyor bāturtāƳān šara cōxor bayišingdān šarakād buüba: (18) kökö sambayin tašüüd külüq mörēn taliba: dogšin šara mangƳos xāgi dörbön (19) möçidüni dörbön akri zandan Ƴadasu šāba: elken dundüni alda delem xara (20) bolod Ƴadasu šāba: teqleqleji külübe: törö šajin xoyorni töbkene= (21) be: tömör sümēn amani batajiba: yertünciyin töröögi xada metü bayiyüülba: (22) burxani šajiyigi naran metü delgerüülbe: ükül ügei möngkö bolba: ürgēn ügei (23) toqtuün bolba: öñçin ügei öner bolba: üzüskülüngtei sayixan jindamaniyin xübül= (24) Ƴān züüdün boloqsan boqdo jangƳar xān ürgülji Ƴüçin Ƴürban tenggeriyin jir= (25) Ƴalinggi aldal ügei ali dörbön caqtu sayixan jirƳaba: möngkü dörbön caqtu (26) zayalmai kiyiten salikiyigi serjingnüülün tataba: zār küji xoyoriyigi zangbu (27) tibtü delkerenggüü tügēbe: zangbu tibiyin kiyisün: zaluü boqdo jangƳar geq= (28) çī nereni döçin tümün xāni nutuqtü daraqdal ügei dörbön orondu tūji bolba:.

Заклучение

Рукопись имеет форму тетради в твердой обложке черно-коричневого цвета, бумага плотная, желтоватая. На титуле указаны

шифр и единственное название в данной рукописи «Джангара» на кириллице. Запись сделана черными чернилами и выведена уставным почерком (красивый, ровный, убористый, четкий). Всего в тетради 28 пронумерованных листов (запись сделана с обеих сторон листа), включающих от 24 до 34 строк на странице [Убушиева 2018: 106].

В данной рукописи перед началом эпической песни и на каждой лицевой стороне листа стоит знак *бирга* — начала текста. В тексте песни также использованы галики для передачи тибетских и санскритских звуков, в основном это касается буддийских терминов и имен собственных.

Особенностью данной рукописи можно назвать обозначение долготы гласных букв. Так, долгота отмечается как горизонтальной черточкой « $\bar{\text{}}$ », которая ставится после гласного справа от слова, так и в написании *öü oi* вместо *iii ï*. Как отмечает Н. С. Яхонтова — это характерно для текстов раннего периода [Яхонтова 1996: 17–18].

Введение в научный оборот аутентичных письменных текстов, не имеющих ксилографических изданий, посредством транслитерации на основе латинской графики, возможно, послужит источниковой базой для изучения письменных памятников ойратов.

Источники

- Багацохуровский цикл калмыцкого героического эпоса «Джангар» // НА КалмНЦ РАН. Ф. 5. Оп. 2. Ед. хр. 233а.
- Жаңһр. Хальмг баатрлг дуулвр (25 бөлгин текст: 1–2 боть) (= Джангар. Калмыцкий героический эпос (тексты 25 песен)) / сост. А. Ш. Кичиков; ред. Г. И. Михайлов. Т. 1. М.: Наука, ГРВЛ, 1978. 441 с.
- РО БВФ СПбГУ Calm. С. 4 — Джангара (список М. Дербетовского улуса). 1-я и 2-я тетради // Рукописный отдел Библиотеки Восточного факультета Санкт-Петербургского государственного университета. Шифр Calm С 4. Инв. № 1834, 1835. Л. 1–74. Рукопись на ойратской письменности.
- РО БВФ СПбГУ. Calm. С. 17 — Рукописный отдел Библиотеки Восточного факультета Санкт-Петербургского государственного университета. Calm. С. 17. Ед. хр. 1770. Л. 19об.–28. Строки 28–31. Рукопись на ойратской письменности.

Литература

- Бакаева 2003 — *Бакаева Э. П.* Добуддийские верования калмыков. Элиста: АПП «Джангар», 2003. 358 с.
- Бакаева 2009 — *Бакаева Э. П.* Сакральные коды культуры калмыков. Элиста: ИКИАТ, 2009. 159 с.
- Березкин, Дувакин — *Березкин Ю. Е., Дувакин Е. Н.* Тематическая классификация и распределение фольклорно-мифологических мотивов по ареалам. Аналитический каталог [Электронный ресурс] / Режим доступа: Фольклор и постфольклор: структура, типология, семиотика. URL: <https://ruthenia.ru/folklore/berezkin/> (дата обращения: 20.09.2021).
- Мелетинский 2004 — *Мелетинский Е. М.* Происхождение героического эпоса: ранние формы и архаические памятники. М.: Вост. лит., 2004. 462 с.
- Мелетинский 2006 — *Мелетинский Е. М.* Поэтика мифа. 4-е изд., репр. М.: Вост. лит., 2006. 407 с.
- Неклюдов 1984 — *Неклюдов С. Ю.* Героический эпос монгольских народов. М.: Наука, 1984. 312 с.
- Неклюдов 2019 — *Неклюдов С. Ю.* Фольклорный ландшафт Монголии. Эпос книжный и устный. М.: Индрик, 2019. 592 с.
- Убушиева 2018 — *Убушиева Д. В.* Малоизвестные рукописи песен Багацохуровского цикла калмыцкого героического эпоса «Джангар» в записях XIX в. // Монголоведение. 2018. Т. 10. № 1. С. 90–100. DOI 10.22162/2500-1523-2018-12-90-100
- Яхонтова 1996 — *Яхонтова Н. С.* Ойратский литературный язык XVII века. М.: Вост. лит. РАН, 1996. 152 с.